

Також для ефективного впровадження зеленого туризму необхідним є високий рівень поінформованості населення про послуги, які надаються шляхом реклами в Інтернеті, на телебаченні, пресі, встановленням спеціальних інформаційних позначок на трасах й біля оселі. Окрім того, в організатора сільського зеленого туризму виникає необхідність переконання односельчан у тому, що організація прийому гостей сприятиме зміцненню індивідуальних фермерських господарств, сприятиме збереженню сільських ландшафтів, чистоті довкілля.

Таким чином, на організацію сільського зеленого туризму впливає значна кількість факторів, але, не зважаючи на себе, в Україні можливе ефективне провадження сільського зеленого туризму.

Список використаних джерел

1. Про туризм: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 31. Ст. 241.
2. Про особисте селянське господарство: Закон України від 17.11.2005 р. № 3108-IV. URL: http://sovetia.at.ua/Zakon/Lich_hoz_content.html#0.0.1.
3. Ільїна М. В. Роль туристично-рекреаційної сфери у забезпеченні сталого розвитку. *Екологічний менеджмент у загальній системі управління*: зб. тез доп. XI щоріч. Всеукр. наук. конф., Суми, 20–21 квіт. 2011 р. / відп. за вип. О. М. Теліженко. Суми: СумДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 110–112.
4. Мерзляк А., Соловйова О. Удосконалення організаційної структури державного регулювання сфери рекреаційних послуг в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. ДРІДУ НАДУ. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 4 (7).
5. Мігущенко Ю. В. Державне регулювання туристично-рекреаційної сфери України як передумова підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*: сб. науч. тр. Донецк, 2007. Вип. 3. С. 1317–1325.

Надійшла до редколегії 18.10.2017 р.

УДК 351.851:378

ВИЩА ОСВІТА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Озаровська А. В.,

аспірант кафедри політології і філософії,

Харківський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України,

м. Харків

Проаналізовано зв'язок між освітою (освічена людина), наукою (наука як продуктивна сила суспільства) та суспільним виробництвом. Акцентовано увагу на поступовому зростанні ролі й місця соціального інституту вищої освіти в суспільному прогресі, забезпеченні добробуту населення.

Ключові слова: вища освіта, наука як продуктивна сила суспільства, людина як елемент продуктивних сил, “всемогутність виховання”, коефіцієнт інтелектуалізації молоді, “суспільний інтелект”.

Ozarovska A. V.,

Postgraduate Student of Politology and Philosophy Department, KRI NAPA, Kharkiv

HIGHER EDUCATION AS SOCIAL DEVELOPMENT FACTOR

The article analyzes interrelation of education (an educated person), science (as a productive force of society), and social production. The emphasis is laid on an increasingly more important role and place of the social institute of higher education in the social progress and welfare of the population.

Key words: higher education, science as productive force of society, person as productive force element, “omnipotence of education”, youth intellectualization rate, “social intelligence”.

© Озаровська А. В., 2017

Постановка проблеми. Важливість запропонованої для дослідження теми зумовлюється необхідністю адаптації вищої освіти в сучасному суспільстві до потреб суспільного виробництва й запитів щодо забезпечення конкурентоспроможності людини на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем, пов'язаних із сучасним станом вищої освіти та державного управління розвитком освітньої галузі, присвячено праці В. Андрущенка, Л. Белової, М. Головатого, С. Домбровської, М. Зубрицької, С. Клепка, В. Корженка, В. Кременя, М. Култаєвої, В. Лугового, В. Майбороди, І. Медведєва, В. Огаренка, Н. Радіонової та багатьох інших науковців. Незважаючи на значну кількість наукових праць з питань освіти загалом і вищої освіти зокрема, в них не знайшли належної наукової розробки проблеми взаємозв'язку системи "освіта – наука – практика – виробництво".

Мета статті – виявити та проаналізувати зв'язок у суспільному розвитку між освіченістю людини, станом науки в країні і зростанням добробуту населення.

Виклад основного матеріалу. Освіта й виховання людини набувають особливого значення в соціальних концепціях французького Просвітництва 60-х рр. XVIII ст. як дієвий чинник суспільного прогресу, модернізації суспільства, вагоме джерело бажаних і очікуваних позитивних суспільних змін [5, с. 49–65]. Побудувати суспільство на засадах "суспільного договору", з точки зору Ж.-Ж. Руссо (1712–1778), є можливим лише на шляху його розумного улаштування, а це, в свою чергу, досягається завдяки відповідному вихованню розумної, освіченої людини. Виникає ідея про *всемогутність* виховання як вирішальної сили з удосконалення і людини, і суспільства. "Приватні особи бачать благо, – пише Руссо, – від якого відмовляються: народ хоче блага, але не відає, в чому воно.... Треба зобов'язати перших погодити свою волю з розумом; треба навчити другого знати те, що він хоче. Тоді кінцевим підсумком просвітництва народу з'явиться союз розуму й волі в суспільному організмі; звідси виникає точна взаємодія частин і як завершення усього щонайбільша сила цілого" [7, с. 178].

Іще більшу відповідальність на людину як джерело суспільного розвитку покладає у другій половині XIX ст. політична економія, що досліджує специфічні особливості тогочасних ринкових відносин й об'являє науку безпосередньою продуктивною силою суспільства. Це означало, якщо визнати основними елементами продуктивних сил (а) засоби виробництва і (б) людей, то, *по-перше*, слід погодитись, що саме освічена людина здатна втілювати результати наукового пізнання в предмет праці, засоби праці й технологічні процеси, *по-друге*, наукові знання (відповідний рівень освіти) є необхідним компонентом досвіду і знань людей, учасників виробничих процесів, *по-третє*, з розвитком наукового знання формується поняття "виробництва", куди включається не лише виробничий процес, а й конструкторські розробки, тобто відбувається "онауковлення" виробництва, *по-четверте*, управління виробництвом і технологічними процесами стає результатом "прикладання" науки, *нарешті*, лише інноваційне виробництво та менеджмент можуть забезпечити конкурентноздатність товарів і послуг у світі, що поступово нарощую динаміку змін: ідею суспільного прогресу активно розвивають Джамбатіста Віко (1668–1744), Марі Жан Антуан Ніколя Кондорсе (1743–1794), Анн-Робер-Жак Тюрго (1727–1781).

Таким чином, з появою ринкового суспільства з'являється в якості основних *практично-дієва* функція науки – участь науки в перетворюючій діяльності людини і суспільства.

Можна наполягати, що у другій половині ХХ ст. в процесі суспільного розвитку поступово змінюються характерні особливості взаємодії науки та виробництва, а саме:

- з'являється значна кількість нових видів виробництва і технологічних процесів;

- відбувається скорочення термінів між науковим відкриттям і його безпосереднім упровадженням у виробництво;

- успішне здійснення наукових досліджень безпосередньо залежить від формування мережі наукових інститутів та розвитку творчої співдружності вчених з практиками, в результаті чого підприємства переростають у науково-промислові комплекси;

- стає помітним підняття науково-професійного рівня працівників у всіх видах людської діяльності, що дозволяє їм широко використовувати наукові знання у процесі виробництва (застосування інновацій: раціоналізаторство та винахідництво) і вважається дієвою формою зближення науки з виробництвом.

Отже, ХХ ст. дає відчутний приклад того, що прогрес суспільства не просто безпосередньо пов'язаний, а й визначається найбільш “вузькою”, лімітованою ланкою суспільного буття – його інтелектуальним потенціалом, “суспільним інтелектом” [4]. У сучасних умовах сутнісний принцип людського існування “знання – сила”, який проголосила наука та культура Нового часу (Френсіс Бекон), набуває реального, видимого змісту. Знання, що є причиною для напруги інтелекту, стає головним стратегічним чинником у виживанні людства, країн, народів, соціальних груп, сімей і окремих особистостей (відтак, збувається передбачення Ж.-Ж. Руссо). Відповідно до цього основним резервом суспільного поступу, ефективного динамічного соціального розвитку все відчутніше виявляє себе освітньо-науково-технічний прогрес [3].

Оскільки освіта людини є виключно організованим процесом з боку держави й суспільства загалом, немає сумніву в тому, що суспільство певним чином має бути зацікавленим (потребувати) освічених людей, тобто розвиток певних рівнів освіти, створення певної системи освіти повинно бути затребуваним суспільним виробництвом. Як свідчать дослідження фахівців та реальна практика суспільного життя, сучасні розвинуті країни світу активно переймаються постійною модернізацією систем освіти та виховання відповідно до перманентно виникаючих викликів.

Більшість динамічно прогресуючих держав, що безпосередньо причетні до науково-технічних зрушень, у 70–80-ті рр. ХХ ст. почали активне формування ефективних національних систем освіти, особливо вищої освіти [2]. До їхніх урядів та суспільної свідомості загалом приходить розуміння того, що “виживання” й гідне існування в умовах гострої конкуренції стає можливим для цивілізованої, демократичної, соціальної, правової держави лише тоді, коли вона матиме високоосвічених громадян, здатних активно і творчо готувати підвалини для піднесення національної економіки, науки, техніки, технології, культури. В той час відбувається якісне перевлаштування систем безперервної освіти, пов'язаної з підготовкою, перепідготовкою і підвищенням кваліфікації кадрового потенціалу для суспільного виробництва і менеджменту. Реалізовані в соціальних практиках науково-обґрунтовані заходи дозволили посилити цінність освіти завдяки її здатності активно впливати на зміну структури виробництва та ситуацію на ринку праці.

Надзвичайно показовим є відношення влади до стану освіти в державі на різних етапах розвитку “радянського” суспільства. Так, у 1917 р. *середній рівень освіти населення* (грамотність населення) в Російській імперії сягав

половини навчального року¹. За два десятиріччя (1921–1941 рр.) в СРСР цей показник зріс до чотирьох класів. Першу у світі атомну електростанцію створили “п’ятикласники”. Перший у світі штучний супутник землі запустили “шестикласники”. Першого космонавта подарували людству “семикласники”.

У подальшому (70–80-ті рр.) “економія” на освіті вилилась для країни у застій, кризові явища, що завершилися так званою “перебудовою” і подальшими відомими подіями [3].

Загальновизнаною вважається певна суспільна закономірність щодо випереджаючого розвитку інформації та переробних галузей у цивілізованих ринкових відносинах, але це спричиняє й більш динамічний розвиток науки та освіти, ніж економіки. При цьому можна наважитись на твердження, що за означених передумов освіта повинна розвиватися швидше, ніж наука. Звичайно, останнє положення потребує доведення, є складним для осмислення, але не менш складно, на наш погляд, його реалізувати на практиці в реальній дійсності трансформаційного суспільства. Проте вже сьогодні з певною визначеністю можна сказати про те, що в сучасному світі освіта розвивається значно динамічніше, швидше, ніж збільшується населення планети [6, с. 59]. В “ефективних державах” [4] з інституціоналізованою та інфраструктурізованою ринковою економікою освіта справедливо належить до найбільш рентабельних галузей. Оскільки вона як дієвий елемент в системі розширеного відтворення розвивається повільніше, ніж виробництво, техніка, технологія тощо, особливого значення (підходу) набуває (вимагає) її урівноважене фінансування. Вважається за доцільне для прогресуючої освіти (тобто достатнього нагромадження суспільного інтелекту), щоб освітня частка валового національного продукту протягом тривалого часу не знижувалася від позначки 5,0–6,0 % [6, с. 67–68].

Починаючи з Нового часу, суспільно-історичний процес свідчить про те, що окремі країни можуть мати фантастично багаті природні ресурси, однак без відповідного розвитку освітньої галузі, “суспільного інтелекту” та їхньої затребуваності в національному виробництві, майбутнє цих країн втрачає перспективу. Вони приречені залишатися сировинним придатком світового господарства через нездатність ефективно переробити сировину до інтелектуємних та наукоємних продуктів, які високо цінуються на світових ринках [3; 4].

Людська природа, як відомо, навчилася мудро оберегати живу мозкову тканину. Дослідження спеціалістів свідчать: якщо організм людини зазнає голоду на 50,0 %, то живлення мозку знижується лише на 5,0 %, тобто залишається майже стабільним. Отже природа загалом, що є доцільною за своєю сутністю (Д. Бруно, пантеїзм), може “економити” на чому завгодно, тільки не на роботі мозку. Висновок напрошується сам собою: збереження і примноження “суспільного інтелекту” є обов’язком раціонального зорганізованого суспільства, що діє ефективно [3].

Окремі науковці акцунтують увагу на наявності зв’язку між “суспільним інтелектом” і виходом окремих країн на найвищий у світі рівень продуктивності праці. Виявляється, що зростання продуктивності праці не опосередковано, а

¹ Точно визначити середній рівень освіти населення (грамотність населення) в Російській імперії досить важко, оскільки в наявній енциклопедичній літературі, як правило, подаються дані найбільш розвинутих губерній. Щоправда можна використати статистику про кількість в 1911 р. неграмотних рекрутів (на 1000 осіб) в арміях окремих європейських країн, у тому числі, й Росії (Німеччина – 0,2; Данія – 2; Нідерланди – 14; Франція – 33; Росія – 617). Якщо поширити ці дані на все чоловіче населення Росії, то можна говорити про 62,0 % неграмотних чоловіків, але тут не враховані жінки, серед яких безграмотних було в рази більше, ніж чоловіків.

безпосередньо корелює з розвитком освіти й науки. Обидва ці процеси взаємно прискорюють один одного, розвиваються синхронно, до того ж, найбільша кореляція спостерігається саме з розвитком вищої освіти. Виявляється, що традиційна орієнтація на загальну середню освіту, як на значну віху соціальних досягнень, стала історично застарілою, не є взірцем для цивілізованих країн. Вони сприймають цей ступінь не як досягнення, а як обов'язкову, масову точку відліку, соціальний "початок координат". В цілому ж, молодь орієнтується на факультативно-загальну вищу освіту. Факультативна загальність вищої освіти означає не її обов'язковість для усіх, а доступність для усіх, хто має бажання, волю, здібності, відповідний стан фізичного здоров'я [6, с. 56–74].

У наукових колах молодь, яка опанувала середньою освітою, прийнято вважати розумними "суспільними руками", а вищою освітою – "суспільним інтелектом". "Суспільний інтелект" зорієнтований переважно на розумову працю в умовах інтелектоємного високоавтоматизованого виробництва. Стратегічно набагато вигідніше поступово "витіснити" в соціальній, економічній та державно-управлінській сферах "суспільні руки" адаптивними видами діяльності (робіт), а самих людей довчати, тобто створювати умови для отримання вищої освіти. Можна наполягати на тому, що для сучасного суспільства вигідними є навіть домогосподарки з вищою освітою, адже вони в даному разі найкращим чином здатні брати участь у вихованні власних дітей. Зрештою, статистичні дані стосовно розвитку освіти, що опрацьовуються ЮНЕСКО у відповідних щорічниках, свідчать про тенденцію зростання коефіцієнта інтелектуалізації молоді (KIM). Цей коефіцієнт, як відомо, відтворює "відношення" частини молоді, що стає "суспільним інтелектом", до молоді, що представляє "суспільні руки" [3].

Можно прослідкувати залежність між посиленням інтелектуалізації молоді в окремих країнах та, водночас, підвищенням добробуту населення в них же. Поступово стає очевидним, що в тих країнах, де швидше розвивається освітньо-науково-технічний прогрес, оновлюються технології і техніка, – динамічніше зростає й KIM. І навпаки, його зростання виявляється тим сильніше, чим потужніше відбувається соціально-економічний прогрес. Відтак, KIM вважається фахівцями одним із найвагоміших стратегічних параметрів безперервного еволюційного оновлення суспільства, підтримки його "здорового" стану.

Звернемось для підтвердження зазначеного до прикладу розвитку минулого "радянського" суспільства. Так, щодо коефіцієнту інтелектуалізації молоді СРСР в 1953 р. був на третьому місці у світі (близько 9,0 %) після США (19,0 %) і Канади (14,0 %). В 1964 р. – посідав друге місце разом з Канадою (20,0 %) після США (25,0 %). В 70-ті роки виявляється тенденція до стабілізації планів прийому молоді до вищих навчальних закладів, отже KIM залишився на рівні 21,0 %. Ситуація докорінно змінюється в так званий "застійний" період – дія закономірного зростання KIM припиняється внаслідок надмірного втручання держави в економіку. Не випадково в 1982 р., за даними ЮНЕСКО, СРСР опинився за показником KIM в середині третього десятка країн світу. Оскільки проблема зростання KIM залишилась поза увагою керівництва країни, наприкінці 80-х років СРСР виявився ледве не останнім у п'ятому десятку країн (близько 17,0 %) [6].

Не менш цікавим для осмислення проблеми взаємозв'язку в системі "освіта – наука – практика – виробництво" можна вважати, на нашу думку, поняття "людський капітал".

Це поняття розробляється як економістами, так і фахівцями з менеджменту й актуалізується західною науковою думкою в 60–70 рр. XX ст. [9]. Структура

людського капіталу як соціально-економічного феномену більш-менш точно не визначена. Можна назвати принаймні два основних підходи, що стосуються змісту даного поняття. Прихильники класичної економічної теорії стверджують, що поряд зі здоров'ям, освітою, мобільністю, до складу капіталу слід включати й людину, як істоту фізичну. Однією з важливих підстав для такого розуміння є необхідність суспільних витрат на отримання освіти дітьми до працездатного віку. Проте критики цієї точки зору вважають, що людина сама по собі не є об'єктом купівлі-продажу, відтак, не може виступати в якості капіталу.

Конституційна норма другої половини ХХ ст. багатьох країн світу щодо забезпечення людині соціальних гарантій, у тому числі й права на доступну освіту, змушує певним чином переосмислити поняття "капітал", оскільки забезпечення державою "соціальності" коштує досить дорого. У новому розумінні пропонується вважати капіталом "будь-який актив – фізичний або людський, що здатний гарантувати отримання майбутніх прибутків". Отже, сутнісною характеристикою людського капіталу сьогодні вважаються інвестиції в розвиток людської особистості з метою отримання конкурентних переваг, тобто більш високих прибутків.

Виявляється, що "людський капітал" – це особлива форма капіталу. Поряд з матеріальними видами капіталу, людський капітал вимагає значних вкладень. Водночас прибуток від правильного вкладання коштів у людський капітал може бути набагато вищим, ніж від інших його відомих видів. Саме тому є необхідним професійне управління інвестиціями в людський капітал.

Складовими людського капіталу фахівці вважають здоров'я, знання, здібності та навички людини, тобто можна говорити про фізичні показники людини, її психологічні характеристики та інтелектуальні здібності.

Фізичні показники в переважній більшості можуть визначатися кількісно. Проте, тут слід враховувати той факт, що з дорослішанням людини її фізичні здатності зростають і, навпаки, з досягненням певного віку відбувається їх зниження. Фізичними показниками важливо керуватися для оцінки можливостей кожної окремої людини щодо її відповідності при виборі конкретної професії та умов праці.

Психологічні характеристики, як правило, не підлягають однозначній кількісній оцінці. Проте, їх розуміння є важливим при роботі в команді або в мультикультурному середовищі. До психологічних характеристик фахівці відносять: менталітет, емоційні та поведінкові особливості людини, тип її характеру, що здатні впливати на міжособистісні стосунки в колективі. Ця група показників може визначатись на основі відповідних опитувальників, що дозволяє отримати більш-менш реальні дані.

До інтелектуальних здібностей людини відносять наявність певного рівня знань, умінь і навичок, а також здатності до логічного та критичного мислення. Ці показники можуть змінюватись, розвиватись, оновлюватись і розширюватись протягом усього життя людини. Тобто специфіка даної групи характеристик полягає в тому, що вони зберігаються в формі життєвого досвіду. Дана група показників може оцінюватись і кількісно, і якісно. Інтелектуальні здібності відіграють найбільш важливу роль в системі елементів людського капіталу.

При оцінці людини на ринку праці, як правило, до уваги беруться психологічні характеристики та інтелектуальні здібності людини. На підставі цих та деяких інших показників можна виділити кілька категорій працівників. Звичайно, на верхньому щаблі перебувають фахівці з найбільш високим рівнем освіти і великим професійним досвідом.

Отже, потенційно людський капітал включає здатність людини до праці, її особистісні якості. Це вважається базовим орієнтиром у розвитку людського капіталу й важливою передумовою входження людини на ринок праці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведений короткий аналіз щодо місця і ролі інституту вищої освіти як дієвого чинника суспільних трансформацій, слід зазначити, *по-перше*, починаючи з Нового часу й майже до початку ХХІ ст. в європейській історії суспільна думка і соціальні практики акцентують увагу на кількісних показниках (рівень грамотності населення, коефіцієнт інтелектуального розвитку молоді, людський капітал) стосовно освіченості людей, тобто досягнення їхньої “критичної маси” для здійснення суспільних модернізацій. Разом з тим, “університет в руїнах” вимагає нових, якісних змін [11; 1]. *По-друге*, потребує якісних змін система управління освітою в напрямку її подальшої демократизації, децентралізації, лібералізації, регіоналізації, відповідальності, доступності для усіх громадян, наступності й послідовності в освітній підготовці громадян, а також з’являється необхідність раціонального упровадження ефективної та прозорої системи державно-громадської оцінки діяльності навчально-виховних закладів, якості загальноосвітньої та фахової підготовки. *По-третє*, сучасна європейська суспільна думка, з одного боку, поступово виходить за межі Болонських домовленостей у сферу практичного упровадження в національні освітні системи [8], а з іншого – вважає конкретні території у своїй окремішності (міста, агломерації, метрополії тощо) і центрами сталого розвитку, і базовим елементом системи governance ХХІ ст. [10]. Ці процеси вимагають більш глибокого наукового осмислення.

Список використаних джерел:

1. Зубрицька М. Філософський дискурс ідеї Університету: в складних лабіринтах пошуку істини. *Ідея Університету: Антологія* / упоряд.: М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М. Зубрицька. Львів: Літопис, 2002. С. 7–22.
2. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. Полтава: ПОІППО, 2006. 328 с.
3. Корженко В. В. Освітні ініціативи та суспільний поступ. *Актуальні проблеми державного управління*: [наук. зб.]. Харків: ХФ УАДУ. 2000. № 2. С. 52–57.
4. Корженко В. В. Парадигмально-ціннісні орієнтири суспільного поступу та публічне управління. *Державне будівництво*: електрон. вид. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2016. № 1. URL: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/03.pdf> (дата звернення: 17.10.2017).
5. Корженко В. В. Філософія виховання: зміна орієнтацій: монографія. Київ: Вид-во УАДУ, 1998. 304 с.
6. Луговий В. І. Управління освітою. Київ: Вид-во УАДУ, 1997. 302 с.
7. Руссо Ж.-Ж. Трактати: Переводи. Москва: Наука, 1969. 703 с.
8. Андрущенко В. П., Предборська І. М., Пінчук Є. А., Степаненко І. В. та ін. Феномен університету в контексті “суспільства знань”: монографія. Київ, 2014. 256 с.
9. Becker Gary S. Human Capital. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
10. Calame Pierre, Freyss Jean, Garandeau Valery. La democratie en miettes: Pour une revolution de la gouvernance. Paris: Descartes & Cie, 2003. 332 p.
11. Readings Bill. University in ruins. Harvard University Press, 1996. 256 p.

Надійшла до редакції 18.10.2017 р.